

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРАЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН
ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

«ИНГЛИЗ ТИЛИ ЛЕКСИКОЛОГИЯ
КАФЕДРАСИ»

II qism

ТИЛ БИРЛИКЛАРИНИ ҚИЁСИЙ -ТИПОЛОГИК ВА
ЛИНГВОМАДАНИЯТШУНОСЛИК ЙЎНАЛИШЛАРИДА
ТАДҚИҚИ ВА УЛАРНИНГ ЧЕТ ТИЛЛАРНИ
ЎҚИТИШДАГИ ЎРНИ

Республика илмий-амалий анжумани мақолалар тўплами

**ТИЛ БИРЛИКЛАРИНИ ҚИЁСИЙ-ТИПОЛОГИК ВА
ЛИНГВОМАДАНИЯТШУНОСЛИК
ЙЎНАЛИШЛАРИДА ТАДҚИҚИ ВА УЛАРНИНГ
ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШДАГИ ЎРНИ**

2-КИСМ

2017- йил 5-апрель

ТОШКЕНТ
«ТУРОН-ИҚБОЛ»
2017

УУК: 398.9(575.1+575.2)

КБК 81.2-5

Л35

“Тил бирликларини қиёсий-типологик ва лингвомаданиятшунослик йўналишларида тадқиқи ва уларнинг тилларни ўқитишдаги ўрни”: илмий мақолалар тўплами : Қ.1-2. - Тошкент : « Турон-Иқбол », 2017. - 286 б.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан сўнг мамлакатимиз дунё ҳамжамиятига қўшилиши жараёнига юз тутди. Бу эса мамлакатлар ўртасидаги сиёсий, маданий ва иқтисодий алоқаларни ривожлантиришига олиб келмоқда. Шундан келиб чиққан ҳолда, Республикамиз Президентининг 2012 йил 10-декабрда қабул қилинган ПҚ-1875- сонли қарорида "Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида"ги қарори долзарб аҳамият касб этади. Бу эса Республикамиздаги чет тили ўқитувчиларининг олдида дарс жараёнида замонавий педагогик техналогиялар ва информацион ахборот воситаларидан кенг фойдаланиш вазифасини қўйди. Мазкур анжуман материаллари ўз ичига чет тилларини ўқитиш муаммолари, жумладан Тил бирликларини қиёсий – типологик тадқиқ қилиш масалалари, Лингвомаданиятшуносликнинг долзарб муаммолари , Қиёсий чоғиштира тилшунослик ва таржимашуносликнинг долзарб муаммолари ҳамда тил бирликларини лингвокультурологик йўналишда ўрганиш ва ўқитиш масалаларини қамраб олган. Мазкур тўпланда Республика олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари, катта илмий ходимлар, мустақил изланувчилар ҳамда магистратура талабалари илмий изланишлари натижалари ўз аксини топган.

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети Инглиз тили 2-факультети инглиз тили лексикологияси кафедрасининг 9-сонли мажлис баённомаси қарорига кўра нашрга тавсия этилди. (2017- йил 5-апрель 9-сонли мажлис баённомаси)

Масъул муҳаррир:

Боқиева Г.Х., ф.ф.д, профессор

Тахрир хайъати:

Ф.Ф.Н., доц. Икрамов Т.Т.

Ф.Ф.Н., доц. Матякубов Ж. И.

Ф.Ф.Н., доц. Тўхтаходжаева З. Т.

Ф.Ф.Н., доц. Ибрагимходжаев Н

Ф.Ф.Н., доц. Саидова М. С

Тузувчи:

Азимбаева Д. А.

Мақолада келтирилган далил ва маълумотлар учун муаллиф жавобгар.

Юкорида келтирилган мисолдан бир феълнинг рангни ифодаловчи сўз билан бирикиб, кўплаб маъно касб этишини кўриш мумкин. Аслида “jeter” феълнинг луғавий маъносини куйидагилар ташкил этади:

- 1) ташламоқ;
- 2) отмоқ;
- 3) ирғитмоқ;
- 4) тушурмоқ (лангарни);

“Jeter du noir” ибораси Я.И.Рецкернинг “Французча-русча фразеологик луғат” (“Французско-русский фразеологический словарь”)и [7.] асосида изоҳланганда эса куйидагича маъноларни англатишига гувоҳ бўлинди:

- 1) қайғуга солмоқ;
- 2) ғамга ботирмоқ;
- 3) қора қилмоқ (ҳаётини);
- 4) кўланка ташламоқ.

Бундан кўринадики, “Jeter du noir” ФБ ўз лисоний табиатига кўра барқарор бўлиб ҳисобланади, акс ҳолда, у ФБ деган мақомга эга бўлмас ва эркин сўз бирлигига айланиб қолган бўларди.[8.] Иборанинг ўзбек тилида бир неча вариантларга эгаллиги эса, уни таржимада яққол англаш имкониятини беради.

Маълумки, таржима жараёнида воқеликни бор бўй-басти билан англаш учун сўз маъносини тўлиқ очиш — энг асосий ва зарурий омил ҳисобланади. Бу борада шубҳасиз, И.Ғафуров ва Ҳ.Тўрабеков сингари таржимонларнинг олиб борган изланишлари беқиёс аҳамият касб этиб, ўғирмалардаги ҳар бир таржимоннинг ўзига хос услубидан она тилимизнинг бадий тил воситаларига нечоғлик бой эканлигини яна бир бор кўриш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, бадий асарларда ФБлардан фойдаланиш барча тилларга хос бўлиб, “фразеологизмлар оддий эркин сўз бирикмаларига ўхшаса ҳам, структураси турғун бўлиб, уни ташкил этган компонентлари сўзлар таркибини ўзгартиришга йўл қўймайди.” (V.Fromkin, R.Rodman, “An Introduction to Language”). Шунингдек, ФБлар таржимада ҳар доим ҳам фразеологизмлар билан ифодаланмай, ибора мазмунига яқин бошқа сўз, сўз бирикма ёки гап билан ҳам ўгирилиши мумкин, шу сабабли фразеологизмлар баъзан структуравий жиҳатдан сўзларга эквивалент бўлиб кела олади.

Юкорида келтирилган хусусиятларни инобатга олган ҳолда, таъкидаш жоизки, ФБлар таржимасида ўша мамлакат ва давр руҳини ўзида акс эттирган фразеологизмларни чуқур таҳлил этиб, уларнинг матнда тутган ўрнини тўғри баҳолаш энг аввало, таржимондан катта этибор ва билим талаб этади. Зеро айнан таржимон — тарихларни, даврларни, маданиятлар ва миллатларни бир-бири билан боғлаб турадиган кудратли қурол — “тил”нинг “ишончли вакили”дир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. /Асарни ўрганиш бўйича ўқув-кўргазмали қўлланма. Т.: Шарқ, 1999, -70 б.
2. Саломов Ғ. Т. Таржима назарияси асослари. Т.: Ўқитувчи, 1983, -224 б.
3. Guy de Maupassant Bel-Ami. М.: ВШ, 1981, -42 р.
4. Ги де Мопассан Ҳаёт; Азизим; Новеллалар. Русчадан И.Ғафуров тарж., Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1987, -50 р.

“ОҚ” РАНГ ВОСИТАСИДА ҲОСИЛ БЎЛГАН ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ БАДИЙ ТАРЖИМАДА БЕРИЛИШИ

*Ҳожиева Гулчехра Салимовна
БухДУ ўқитувчиси*

Маълумки, ўзликни англаш ва тафаккурнинг ифодаси, авлодлар ўртасидаги рухий-маънавий боғлиқлик тил орқали намоён бўлади. [1.] Ҳар бир ўрганилган тил инсонга янги ҳаёт бағишлайди.

Тадқиқот давомида француз тили тил бирликларини ўрганиш асосида француз адиблари яратган асарларнинг ўзига хос тарафларидан бири бўлиши — ранглар воситасида ҳосил бўлган фразеологик бирликлар (бундан кейин -ФБ) хусусида фикр юритилади. Мазкур асарларда ранглар орқали инсон характери, ҳис-туйғулари, воқеа-ҳодисаларни ифодалаш орқали асар моҳиятининг ўзига хослиги ҳамда бетакрорлигини таъминлаш каби хусусиятлар яққол кўзга ташланади.

Француз халқида ажойиб бир нақл бор: “Chacun a sa manière” яъни, “Ҳар бир киши ўз услубига эга”. Шу сабабли биз ушбу мақолада бу борада иш олиб борган — ўз асарларининг эстетик ва маъно жиҳатдан кўламдор бўлишини таъминлашда айнан ранглар воситасида ҳосил бўлган ФБдан фойдаланган француз ёзувчилари асарларига мурожаат этдик.

Оқ ранг ҳаётимизда энг кўп қўлланилувчи ранглардан бири ҳисобланади. Француз адиблари асарларида мазкур ранг воситасида ҳосил бўлган ибораларни кўплаб учратиш мумкин. Масалан, “Voix blanche” ФБ ўзбек тилида икки хил маъно касб этади, биринчидан, “ҳиссиз овоз” тарзида образли бирикма ҳосил қилса, сўзма-сўз таржимада “оппоқ овоз” деган маънони беради, аммо фразеологик нуқтаи назардан, у “кўрқув ва ҳаяжондан титраган овоз”, “титроқ овоз” демакдир. Агар ўқувчи уни таржима қилиш жараёнида махсус фразеологик луғатдан фойдаланмаса, асар моҳиятини тушуниб етиши ва тўла англаши мумкин бўлмай қолади.

1. Аслиятда: *Jenny avait saisie son bras et s'y agrippait. Ses traits étaient décomposés:— Qu'est-ce qu'ils vont vous faire? — demanda-t-elle d'une voix blanche.* [2.]

Таржимада: *Женни унинг қўлларини қаттиқ сиқди, унинг юзи кўрқувдан докадек оқариб кетган эди:— Улар нима қилишмоқчи? — сўради у титраган овоз билан.* (Таржима Ҳ.Г.)

Иккинчидан, бу ибора “ҳиссиз, бир хил товуш” маъносини ҳам англантиши мумкин.

2. Аслиятда: *Du salon viennent des grands cris, des rires fous, et la voix blanche de Valériy, le chef de la danse...* (A. Daudet, “L'Immortel”)

Таржимада: *Меҳмонхонадан қаттиқ қичқириқлар, қаҳқаҳалар ва ўйинчилар бошлиги Валерийнинг ҳиссиз товуши эшитилар эди.* (Таржима Ҳ.Г.)

Яна бир ФБ “Voir tout en blanc” — “ҳамма нарсани гўзал қиёфада кўрмоқ” сўз бирикмаси, “камчиликларига кўз юммоқ” [3.] идиоматик ибораси оптимист одамларга нисбатан қўлланилади.

Ушбу иборада “blanc” сўзи доминант саналади. Ўзбек тилида эса “оқ” ранг яхшилик аломати ҳисобланиб, буни биз ўзбек менталитети акс этадиган рамзий маънодаги “оқ кўнгиш”, “оқ йўл тиламоқ” каби сўз ва сўз бирикмаларда ҳам кўришимиз мумкин. Шу нуқтаи назардан мазкур ўринда “ҳамма нарсани гўзал қиёфада кўрмоқ” ҳиссий-бўёқдорликни ифодаловчи сўз бирикма вужудга келган. Мазкур мисолдаги “voir tout en blanc” ибораси “ҳамма нарсани гўзал қиёфада кўрмоқ” сўз бирикмасига ўзаро эквивалент ҳисобланади ва улар орасида шаклий ўхшашлик мавжуд эмас.

“Montrer patte blanche” идиомаси ўзбек тилига турғун ибора тарзида ўгирилади. Бу ФБ таржимаси “белги бермоқ” тарзида иборага, “билдирмоқ” тарзида сўзга тенг.

3. Аслиятда: *José a sonné deux fois, comme il était convenu, pour montrer patte blanche.* [4].

Таржимада: *Худди олдиндан келишилгандек, ўзини билдириш учун Жозе эшик қўнғирогини икки марта босди.* (Таржима Ҳ.Г.)

“Laisser une marge blanche” ибораси ҳам француз тилида идиоматик бирикма саналади. Ўзбек тилида эса “сукут сақламоқ” тарзида турғун иборага айланган.

4. Аслиятда: *Elle ne disait que les choses qu'on était bien obligé de dire et laisser pour le reste une grande marge blanche...* (E. Triolet, “Personne qui ne t'aime”)

Таржимада: *У фақат айтишга мажбур бўлган гапларнигина айтар, қолганларига сукут сақларди.* (Таржима Ҳ.Г.)

Бу таржимада албатта, аслиятдаги маъно тўла акс этган. Идиоматик иборалар миллий тил хусусиятларини ифодалагани сабаб, ушбу ибора маъноси мазкур ўринда тўғри берилган. Айтиш жоизки, “фразеологизмлар ҳам лексик бирликлар каби ўз синоним ва вариант

қаторларига эга, бу уларнинг маъноларини ифода қилишда, тил бойлигини оширишда катта аҳамиятга эга”. [5.] Шу нуқтаи назардан, ФБни ўзбек тилида мос идиоматик ибора билан акс эттирсак, “оғзида қатик ивитмоқ”, образли тарзда бермоқчи бўлсак, “мум тишламоқ”, “оғзига талқон солмоқ” сингари таржима қилиш мумкин. Юқоридаги мисолда эса “сукут сақламоқ” ибораси ўринлидир.

“Se regarder (dans) le blanc des yeux” — “кўзига тик боқмоқ”, “юзма-юз келмоқ” ибораси ўзига хос хусусиятга эга.

5. Аслиятда: *Ah! Ah! s'est-il écrié, en frappant du poing, il veut s'évader encore comme à Grandpré... mais je ne lui laisserai pas le temps, et cette fois nous nous regarderons le blanc des yeux (A.Theuriet, “La Channoinesse”).*

Таржимада: *Ҳа, ҳали шунақами! — хитоб қилди Ренар, столга муштлаб, — у яна Гранпредагидек қочишга чоғланяпти. Лекин бу сафар унга имкон бериб бўлман. Бу сафар унинг мен билан юзма-юз келишига тўзри келади.* (Таржима Ҳ.Г.)

Мазкур ўринда иборанинг француз ва ўзбек тилларидаги маъноси образлилик даражасига мувофиқ келгани ҳолда таржимада адекватликни акс эттирган.

Хулоса қилиб айтганда, француз тилидаги ранглар воситасида ҳосил бўлган ФБ таржимаси ўзбек тилида бир қатор ўзига хос хусусиятларга эга ва уларни қуйидагича изоҳлаш мумкин:

1. Турли тилларга хос фразеологизмларни ўзаро қиёслашда таржиманинг аҳамияти бекиёс ва у тиллараро коммуниативлик вазифасини бажаради.

2. ФБларнинг асосий белгилари – бу уларнинг кўчма маънога эга эканлиги, маъносининг яхлитлиги, эмоционал-экспрессив таъсирчанлик, ҳамда турғунлик ва образлиликка асосланишидир.

3. Инсон тана аъзолари билан боғлиқ ранглар воситасида ясалган ФБлар энг кенг тарқалган ва кўп қўлланиладиган иборалар ҳисобланади. Мазкур ФБлар эмаоционал-экспрессивликни кучайтириш, маънони ёрқинроқ ифодалашда асосий восита сифатида хизмат қилади.

4. ФБлар таржимада ҳар доим ҳам фразеологизмлар билан ифодаланмай, ибора мазмунига яқин бошқа сўз бирикмалари ёки гап билан ҳам ўгирилиши мумкин.

5. Ҳар бир тилга хос иборалар ўша халқ менталитети ва тил меъёрларидан келиб чиқиб, фақат шу халқнинг фикр тарзини, маънавий олами ва маданиятини акс эттиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. Т., Маънавият, 2009. -83 б.
- 2.Martin du Gard.R Les Thibolts,М.,Édition du Progrès,1966. -52 p.
- 3.Рецкер Я.И. Французско-русский фразеологический словарь,М.,1963, -102 с.
- 4.Flobert G. Correspondance,М., Editions en langues étrangères,1978, -36 p.
- 5.Маматов А.Э. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида лексик ва фразеологик норма муаммолари,Т.,1991, -Б. 214-217.
- 6.Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари, Т., Фан, 2005, -9 б.

ТИЛШУНОСЛИКДА ТАВИРИЙ ИФОДАЛАР ВА ЛАҚАБЛАРНИНГ СЕМАНТИК ЖИҲАТДАН ГАПЛАРДА ҚЎЛЛАНИШИ

*С. К. Хажиев
ЎЗДЖТУ*

Калит сўзлар: лақаб, предмет, тсавирий ифода, номлаш, функционал хусусиятлар.

Дунёдаги барча тилларнинг лугат таркибидаги сўзлар ўз маъносидан ташқари, кўчма маънога ўтиш натижасида бошқа бир воқеа ёки ходисани номини аташга хизмат қилади. Шуни ҳам айтиш керакки, сўз маъноларининг кўчиши ёки ўзгариши тасодифий бир ҳол бўлмай, балки у ҳаёт тақазоси ҳамдир. Чунки тилнинг бу ходисаси ҳаётнинг турли жабҳалари билан чамбарчас боғлиқдир. Жамият қанчалик ривожланса ва ўзгаришлар қанчалик кўп бўлса, шунчалик кўп тушунчалар пайдо бўлиши табиий ҳолдир. Бу тушунчалар

<https://buxdu.uz>

ИНГЛИЗ ТИЛИ ЎРГАТИШДА ТАЙЁРЛАМАГАН МОНОЛОГИК НУТҚҚА ЎРГАТИШ-
НИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ.....156

Zafarova Sh.

PRAGMATIC ASPECT OF IDIOMS AND THEIR USAGE IN THE TEACHING PROCESS .157

Ziyadullaev И.О

ҲОЗИРГИ ЗАМОН НЕМИС ТИЛИДА ГАПЛАРНИ МОДЕЛЛАШТИРИШ 158

Ziyeva Ш.Н.

ТИЛШУНОСЛИҚДАГИ ЯНГИ ЙЎНАЛИШ ХУСУСИДА.....160

Gulnoza Ziyadullayeva

ХИТОЙ ФРАЗЕОЛОГИЯСИДА “CHENGYU” TUSHUNCHASI VA UNING QADIMGI
ADABIYOTGA TA’SIRI.....162

Zoitova Ш.А.

МАТННИНГ ПРАГМАТИК МАЗМУННИ АНИҚЛАШТИРУВЧИ ИЛЛОКУТИВ ФЕЪЛЛАР
ТАДҚИҚИ.....164 ✓

Zoirova А.И

БАДИИЙ АДАБИЁТНИНГ ТАРБИЯДАГИ ЎРНИ.....165

Ibragimova Malika

СРАВНЕНИЕ АСПЕКТА ГЛАГОЛА В ЯПОНСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ.....167

Ibragimova Surayyo

TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS FROM ENGLISH INTO RUSSIAN AND ITS
CHALLENGES.....170

Икрамов Т,

ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАР КОМПОНЕНТЛАРИНИНГ СЎЗЛИК МАҚОМИ ХУСУСИДА

Икрамова С

КЕЛИШИКЛАРДА МАКОНИЙ КАТЕГОРИЯНИНГ НАМОЁН БЎЛИШИ.....174

Икрамов Т.Т.

ФРАЗЕОМАТИК БИРЛИКЛАРНИНГ БАЪЗИ БИР ХУСУСИЯТЛАРИ ҲАҚИДА.....176

Икрамов Т.Т.,

ҚИСҚАРТМА СЎЗЛАР БИЛАН УЛАРНИНГ ПРОТОТИПЛАРИ ЎРТАСИДАГИ АЛОҚА-
ЛАР ХУСУСИДА.....177

Imatova Gulshan

STRATEGIES FOR DEVELOPING READING SKILLS OF SCHOOL PUPILS.....179

Иногамова Ф.М

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ КОНЦЕПТЫ В ОБУЧЕНИИ ИНОЯЗЫЧНОМУ ОБЩЕНИЮ НА
СТАРШИХ КУРСАХ ЯЗЫКОВОГО ВУЗА.....180

Irgasheva Aziza

THE PROBLEM OF EQUIVALENCE OF THE PHRASEOLOGISM AND THE WORD 181

Т.Исламова

THEORETICAL BACKGROUND OF TEACHING STRATEGIES ON BUSINESS BASIS IN ESP
GROUPS.....183

Барнохон Исмоилова, Саидабону Абдусаломова

ЭТНИЧЕСКАЯ И СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ РОЛЬ ЯЗЫКА В ОБЩЕСТВЕ.....185

Ismoilova Barnoxon Valijon qizi

LANGUAGE POLICY AND PLANNING IN UZBEKISTAN.....187

Исмоилов Т.С

ЎЗГА МАДАНИЙ МУҲИТГА ТУШИБ ҚОЛГАН ОБЪЕКТНИНГ ЛИНГВОКОГНИТИВ
ТАЛҚИНИ.....188

Isroilova Ma'mura

浅谈乌兹别克民间童话.....190

Isroilova Ma'mura

ХИТОЙ ТИЛИДА YO'NALISHNI IFODALOVCHI YORDAMCHI TO'LDIRUVCHILARNING
GAPDA QO'LLANILISHI VA TARJIMADAGI MUAMMOLARI.....192